
TANULMÁNYOK

A PALEOLITIKUM UTOLSÓ SZAKASZA MAGYARORSZÁGON

A címben szereplő periódus alatt a Würm 2–3 interstadiálistól az utolsó stadiális végéig terjedő időszakot értjük, mely alatt területünkön részben még a fejlett szeletien, egészében pedig a gravettien csoportjai éltek. Egy más kronológiai keretben ide tartozna az aurignacien, és az egész szeletien komplexum is, ezek azonban a felső paleolitikum bevezető fázisába helyezendők, és alig lehetett valamilyen kapcsolatuk a késői paleolitikum civilizációjával, népességével.

Az utóbbi tíz-tizenöt évben a gravettien kutatása terén számos kis ásatás folyt, a lelőhelyek száma megnőtt – a szeletiené egyáltalán nem –, de a rövid ásatási jelentésekből még nem alakult ki egy átfogó, új szintézis.¹ Ugyanebben az időben azonban, mintegy kötelességszerűen, magam is többször összefoglaltam ezt az időszakot és problémáit, – ezek az észrevételek, új szempontok viszont a nyelvi izoláltság miatt csak a létező legszűkebb körben válhattak ismertté.²

Ebben a tanulmányban mindenesetre összegezésre és rövidegre törekszünk – nem lesz több, mint egy áttekintés –, és mivel a bonyolult magyarázatokat, a sztratigráfiai és tipológiai részleteket mellőzni kívánjuk, véleményeinket a megszokottnál kissé keményebb vonalakkal vázoljuk fel.

A kronológiai keret

A Würm tagolásában a hagyományos hármas beosztást használjuk – ezt tartjuk még a legmegfelelőbbnek –, de ez sem más, mint egy képlet. A Kárpátok medencéjében négyes beosztású Würm nincs. Könnyű lenne ezt a tagolást a nyugat-európaival paralelizálni, és elméletben lehet is. Területünkön ugyanis az „Altwürm” – tehát a préwürm vagy Würm ancien – erősebb, karakterisztikusabb, mint Nyugaton. Mindenesetre hidegebb és faunája sokkal jellegzetesebb, mint pl. a mediterrán övezeten. Ez a klímaperiódus tehát egyenlő lenne a nyugati Würm 1-gyel – a Kárpát-medence első hidegmaximuma a nyugati Würm 2-vel – és a további léptékelérés logikusan következik.

A négyes beosztás átvétele azonban csak utánzás lenne, és még annyira sem fedné a tényleges sztratigráfiai megfigyeléseket, mint az előbbi. A magyar medence, különösen a nyugati része, igen közel van az alpi eljegesedések területéhez, és a klimatikus változások – transzponálva őket az alacsony fekvésű medencére – többé-kevésbé azok fázisait követik. Ezek a megfigyelések, az egzakt paleobotanikai és paleontológiai adatok részletesen ismertek.³

Az utolsó interglaciálistól a Würm 1-ig (Nyugaton = W 2) terjedő időszak sztratigráfiáját részletesen ismerjük. A vegetáció történetében öt, a fauna fejlődésében hat fázis állapítható meg: egy lassú átalakulás,

átrétegződés az enyhe, majdnem mediterrán időszaktól a Würm 1. hideghullámáig. Jellemzésük most nem tartozik ide, alá kell húznunk azonban, hogy ezekre a fázisokra nem csak bizonyos fajok, hanem a vegetáció és a fauna bizonyos összetétele, *társulása* is jellemző.⁴

A Würm 1 tetőzése alatt a vegetációban a lombvelűek teljesen hiányzanak; mindenütt a Pinus cembra uralkodik. Az alacsony területeken Larix-Picea erdők élnek (tajga) –, de a magyar Alföldön és a Dunától Ny-ra erdőtlen foltok alakulnak ki. A januári középhőmérséklet mínusz 10–15 °C, a júliusi plusz 10 °C – a csapadékmennyiség minimális, 400–500 mm –, a vegetációs periódus rövid, alig 3–4 hónap.

Ugyanebben a periódusban a barlangi medve aránya csökken – a mammut, a gyapjas orrszarvú, a hiéna, az oroszán kevés vagy már nincs –, és jellemző fajok a Dicrostonyx, a Microtus gregalis, az Asinus hydruntinus, az Ovibos stb. Az utóbbi két faj egyébként biztos korjelző: a Würm 1 után többé már nem fordul elő a Kárpát-medencében.

A Würm további lefolyását – összehasonlítva a korai Würm megfigyeléseivel – tulajdonképpen gyengén ismerjük. A Würm 1–2-ben enyhe, erdei klíma uralkodik – a kezdetén még hűvös, nedves –, ez azonban a fauna összetételében igen tág értelmű. Jellemző a barlangi medve erős dominanciája, a Cervidák (köztük az Alces), a Sus stb. Az erdők összetételében a Quercus, a Tilia, a Populus stb. játszanak szerepet, dús aljnövényzettel.

Ez az enyhe erdei fauna azonban, a nagy mennyiségű paleontológiai anyag ellenére, elég indifferens. Tulajdonképpen egyik fajra sem mondható, hogy ez a Würm 1–2-re jellemző, és, összegezve: inkább azt tudjuk, hogy az interstadiálisban mi nem fordul elő.

Az első interstadiális után hosszú, lassú lehűlés következik, majd a Würm 2 sztratigráfiailag sem a faunában, sem a löszszelvényekben nem állapítható meg, „*eltűnik*”. Később ismerjük a rövid Ságvár interstadiálist, mely a Lascaux interstadiális megfelelője.⁵ Ez a kis oszcilláció azonban nem a faunában, hanem a löszszelvényekben figyelhető meg. Egy gyenge humusz horizont, amely sokkal keletebbre, pl. a Dnyeszternél is ismert.

Ezután már a leghidegebb Würm 3, az utolsó stadiális következik – közvetlenül vagy nem? –, amikor a medencében helyenként tundrai területek alakulnak ki, és a fauna kifejezetten sarkkört jellegű. (Dominál a rén; Lagopus mutus 40 %, Lagopus lagopus 60 %, Dicrostonyx 70 %, rozsomák, stb.) Ez az ún. „Pilisszántó fázis”, melynek még egy posztglaciális részét ismerjük.⁶

A felső Würmöt ennél részletesebben ma nehéz tagolni. Figyelembe véve azonban azt, hogy Közép-Európában a legfejlettebb löszszelvényekkel rendelkezünk, ez a rétegtani homogenitás valószínűleg a valóságot fejezi ki: az interglaciális után hosszú, folyamatos, száraz, keleti ciklonos, löszképző időszak következett.

Ezek tehát a sztratigráfiai támpontok – még egy-egy faunisztikai anyag, amely ma inkább egy lelőhelyet, mint fázist jelent –, és a C-14 dátumok, melyeket alább említünk.

Az iparok

1. A fejlett szeletient azért említjük itt, mert sztratigráfiai helyzete és C-14 dátuma közelebb esik a gravettienéhez, mint a saját „elődjéhez”, a korai szeletienhez. A felső szeletien rétegének dátuma 32 600 év –, a korai szeletiené 41 700 év – és a gravettien legidősebb telepéé Bodrogkeresztúron 28 700 év.

A fauna teljesen indifferens (Szeleta-barlang felső kultúrréteg), de a világosszürke színű réteget az eddigi barlangi üledékvizsgálatok ismeretében nehezen tudnánk egy interstadiálisba helyezni. A régibb kutatás ugyanis az egész szeletient – kezdetétől a végéig – a Würm 1-2 interstadiálisra tette.

Az ipar vezértípusa a tökéletes kidolgozású, nagyon lapos babérlevélhegy, néha fűzfalevélhegy. Egy részüket egyébként nem lándzsahegy, hanem igen fejlett levélkaparó. Nem solutréen karakterűek, mint korábban vélték: a bifaciális teljes retus nem parallel, és számos olyan alak hiányzik, amelyet a nyugati Solutréenben jól ismerünk.⁷

Az ipar többi része felső paleolitikus típusokból tevődik össze – ez a fejlett szeletien anyagának a többsége –, és annyira változatos, vegyes, mintha több, három-négy ipar keveredett volna össze. Ez az úgynevezett „kísérő ipar” – egyes típusonként – bármely késői paleolitikus civilizációba behelyezhető, de ilyen összetételben sehol sem fordul elő.

Mikor, és hova tűnt el ez a sajátságos ipar, ez a kis vadászcsoporthoz, nem lehet megállapítani. A barlangok felső rétegei az ásatások következtében már hiányznak, és más lelőhelyeken ugyanezeket a levélhegyeket sehol sem ismerjük.

Az ipar kezdetéhez egyetlen adatot kell megemlíteni. A Szeleta-barlangban két tipikus gravettiegy került elő. Talán a viszonylag közeli gravettien csoporthoz köthetők (Arka, Bodrogkeresztúr). Ez a két darab az egykori feljegyzések szerint közvetlenül a fejlett szeletien rétege alatt, vagy pedig a fejlett szeletien legalsó színjében találtatott. A gravettien itt tehát esetleg előbb jelent meg, mint a tőle idegen levélhegyek készítői.

2. A gravettien megjelenését hozzávetőlegesen 32 000–28 000 év közé helyezzük, amelyet további, egymástól elszakadó, egymástól területileg és kronológiailag is különböző csoportok követtek.

A gravettien „új korszakot” jelent a magyar medencében, de valószínűleg attól északra is. Eszközei ugyan a korábbi iparokban is előfordulnak, de az életforma is erősen megváltozik. Ezt mutatják a szabad ég alatti

lősztelepek az addigi barlangiakkal szemben, ezek földrajzi és ökológiai elhelyezkedése; a mesterséges lakás, a vadászat erős specializálódása, amely mindig a lösz-sztyeppéhez és a folyóvölgyekhez kötődik, és az eszközkészletek egésze, összessége, valamint számos olyan készség, ami újnak tűnik.

A gravettien meghatározását Magyarországon szerző vette be és az első összefoglalások is régen jelentek meg.⁸ A sztratigráfiák, a löszképződésre vonatkozó vizsgálatok, a szedimentanalízisek és azok klimatikus-kronológiai értelmezése ma is használható, – vagy legalább is az a nagy irodalom, melyet e munkákhoz összeszedtünk. Kétségtelen azonban, hogy ezek a vizsgálatok még kis számú lelőhelyre épültek.

Visszatekintés nélkül egyetlen régi problémára kívánunk itt visszatérni. A gravettien eredetére a Kárpát-medencében, közelebről: a mai magyar medencében.

Ezt a civilizációt „keleti gravettiennek” neveztük, aminek oka egyszerű. Annak idején jutott el hozzánk az orosz irodalom, később többször is jártunk a Szovjetunióban és igen sok tipológiai hasonlóságot, egyezést találtunk a mi területünk és az ukrán, délorosz terület között.

A keleti eredetet – mondjuk ki, migrációt – egyébként már előttünk is konstatálták olyan kutatók, akik a kelet-európai lelőhelyeket jól ismerték.⁹ A gravettien terjedése a dél-lengyel és a morva terület felé vezetett. A magyar medence tehát – a mi állomásaink szegényességét, a települések jellegét látva – az áramlás fő irányából valószínűleg kiesett. A morva telepek egyébként idősebbek, mint a magyarországiak túlnyomó többsége.

Az út Szlovákia folyóvölgyeiben vezetett tovább, – oda tehát, ahonnan iparainknak egy részét ma is származni véljük. Mindenesetre nem lehet véletlen egyes típusok megjelenése, mint pl. a Kosztyeni-hegy Morvaországban, Nyugat-Szlovákiában; nálunk egyes nyeles hegyek, a Prut folyó vidéki kova, az agancseszközök, köztük talán a „bâton percé” is.

A gravettien kapcsolatait ma talán kissé szűkebb földrajzi körzetben kell keresnünk. Számításba jönnek a kelet- és nyugat-szlovákiai folyóvölgyek, és – egy *belső migrációban*, egy periodikus helyváltoztatás következtében – Alsó-Ausztria telepei. Többször utaltunk már a Duna összekötő szerepére, és ezt a periodikus mozgást a további kutatóknak is figyelembe kell venniük. Ugyanakkor hangsúlyozni kívánjuk azt, hogy bizonyos típusok aránya itt és ott, a metrikus hasonlóságok nem eredetet, hanem csupán kapcsolatot jelenthetnek.

A keleti analógiák természetesen nem tűntek el. Ezek a jellegek azonban, úgy véljük, egy európai, vagy közép- és kelet-európai tömb közös sajátosságai, amelyek bizonyos időben különböző civilizációkban is felépnek. (Gravettien, magdalénien, ahrensburgien, swiderien stb.) Jól tudott egyébként, hogy az orosz, ukrán területen tulajdonképpen semmit sem neveznek *gravettiennek*, helyette tucatnyi más név ismert, amelyeket azonban a csoportok közti nagy távolságok is elfogadhatóvá tesznek.

A gravettien földrajzi csoportjai a magyar medencében vázlatosan a következők:

a) A medence északkeleti része, közelebről a Bodrog, a Hernád folyók völgye. Fontosabb állomások Bodrogkeresztúr (28 700 év), Arka két telepszinttel (18 700 és 17 050 év), Hidasnémeti (Simán K. közlése) stb. Ezek a folyók menti dombhátakon helyezkednek el. Iparukat jellemzi az igen jó nyersanyag; az eszközkészletben gyakoriak a vésők, pengék, vakarópengék, néha nyeles hegyek stb., míg a nagy „gyaluk” elhasznált magkövek. Variábilisabbak, mint a többi területen, és az eszközök, Hidasnémeti kivételével, nagy méretűek. Kérdés, hogy a típusok mérete egy-egy fácies sajátosága, vagy a nyersanyag következménye-e? Mindkét lehetőség mellett és ellen vannak érvek.

Magunk részéről egyre inkább látjuk a nyersanyag minőségének jelentőségét, amire olyan nyersanyagsegregy területen, mint nálunk, kiáltó példákat ismerünk.

Az említett csoport a kelet-szlovákiai telepek sorával függ össze.¹⁰

b) A Duna meander vidéke. Kis kiterjedésű lösztelepek és alkalmi táborhelyek. Sorban találjuk őket a Duna partjain – mindig az alsó teraszon, és mindig ott, ahol a réncsdordák átkeltek. Hidromorfológiai szempontból ezek a pontok ma is felismerhetők. Néha csak alkalmi, ismétlődő vadászállomások, és rendszerint két horizontúak. Érdekes kérdést vet fel a két szint azonos helye és a köztük levő különbség.

Fontos állomások Pilismarót I (Öregkedűlő), Pilismarót II (Pálrét), Pilismarót III (Diós), Esztergom, Dömös (egy sátoralappal), Szob (fosszilis csigagyűjtőhely) stb., majd a Duna bal partján több állomás nyoma, végül délre Budapest–Csillaghegy.¹¹

Ezeken a lelőhelyeken a nyersanyag relatíve elég jó minőségű. A szerszámok kisebbek, mint az előző csoportéi. Az eszközkészletekben rövid vakarók, pengék, kis gravetthegek, egy-két atipikus nyeles hegy stb. ismert. A véső ritka, és néha speciális típusok is fordulnak elő. A csoport részben Nyugat-Szlovákia, részben Alsó-Ausztria telepeivel függ össze (l.: ékszercesigák eredete Ausztriában).

Az állomások kora valószínűleg a Lascaux–Ságvár interstadiális körüli. C–14 dátum erről a területről egyelőre még nincs.

c) A medence belső területe. Kis állomások a Dunántúlon és a Duna–Tisza folyók között. Alacsony löszhátakon, vagy a síkságból kiemelkedő pontokon helyezkednek el. A ságvári telep kivételével egészen alkalmi, átmeneti táborhelyek, – anyaguk egy tucatnyi eszköz, igen kis tűzhelyek, néhány állatcsont stb.

A lelőhelyek: Ságvár (két kultúrréteggel, kunyhókkal, agancskapákkal, bñton percé-vel, „parázstartó lyukakkal”, tűzhelyekkel, távoli eredetű ékszerrel; 18 900 és 17 760 év); Dunaföldvár (12 110 év, – kizárólag mammutfeldolgozó hely); Zalaegerszeg (12 125 év), délebbre Szeged, Madaras (18 000 év) stb.¹²

A nyersanyag nagyon gyenge minőségű, gyakran kis kavicsokat használnak fel, a szerszámok kicsik, gyakran atipikusak: rövid vakarók, pengetőredékek, egy-egy gravetthegy, a dos abattu penge, Ságváron piéces

esquillés stb. A vésők feltűnően ritkák, de vésőszilánkok léteznek.

A lösz-sztyeppének ezek az állomásai a belső cirkuláció, a periodikus ÉNy–DK, ill. fordított irányú vándorlás pontjait jelzik. A Délen fekvők az észak-jugoszláviai lelőhelyekkel függnek össze, míg Ságvár ipara erős hasonlóságot mutat az észak-boszniai Kadar telepével.¹³

A három földrajzi csoport természeti környezete eltér egymástól, és ez az eltérés ma is létezik. Az egész felső-pleisztocénban más a Dunától nyugatra eső régió, amely mediterrán klímahatások alatt áll, és más a Tiszától keletre eső száraz, hűvös (esetenként mocsaras) terület. Az északkeleten levő telepek szintén hideg, de nedves régiókban fekszenek. A zsákmányban a rén, a ló mellett még előfordul az Alces.

A Duna meander vidéke mindig nedvesebb és enyhébb éghajlatú volt a medence belső területénél. Ezt mutatják a lösz-rétegtani vizsgálatok is: a gyakori, könnyen képződő fosszilis talajok, vékony humuszhorizontok, amelyek kronológiailag néha megtévesztőek. A zsákmányban a rén és kisebb számban a ló fordul elő. A mammut száma elenyésző.

A medence belső területe jellegzetes lösz-sztyep, de az alkalmi vízfolyások mentén galériaerdők éltek (pl. Ságváron hód fordult elő). A zsákmányban dominál a rén, mellette még ló fordul elő. A mammut igen ritka; ez az állat a Würm vége felé szinte teljesen eltűnik. Nincsenek mammutvadász-telepek, – Szeged, Dunaföldvár csak alkalmi feldolgozóhelyek.¹⁴ A Dunától nyugatra eső régió ebben az időben sem volt teljesen fátlan – ez egy erdős sztyep –, a déli területeken viszont a Würm 3 alatt extrémén kontinentális klíma, helyenként tundra alakulhatott ki.

Megjegyzések a felső paleolitikum eredetéről

A felső paleolitikum eredete egész Európában egy régi téma, tele kérdőjelekkel. Magyarországon különösen húsz-harminc évvel ezelőtt volt egy erős tendencia, amely mindegyik civilizációt és ipart a helyi előzményekből akarta levezetni. Lassan kialakult egy szemlélet, mondhatnánk, „kontinuitáskényszer”, amely már szinte kényszerképzet lett. Ez a nézet a biológiai evolúciót és a kultúrevolúciót azonosnak vélte, amiből abszurd teóriák születtek.

A kontinuitás, az átmenet kérdése különösen három ponton merült fel és létezik ma is: a moustérien és a szeletien között, az aurignacien eredeténél, és az aurignacien – gravettien között. Vannak azonban problémák ezeknek az iparoknak a belső fejlődése, a fázisaik terén is.

A problémákat és véleményeinket a legrövidebben vázoljuk fel.

1. A „valódi szeletien” Magyarország ÉK-részén, a Bükk-hegység keleti oldalán, szűk körzetben ismert. Az ipar eredetét hosszú időn át a helyi moustérienből származtattuk. A tétel alapja az volt, hogy a Bükk-hegység moustérienjében – elsősorban a Subalyukbarlang anyagában (két neandertáli csontvázal) – „szeletienizálódás” kezdődik: bifaciálisok, régies levél-

hegyek jelennek meg, és ugyanakkor a szeletienben erősek a moustérien elemek.

Az utóbbi igaz, az előbbi nem. Be kell vallani, hogy a kontinuitás keresése és a majdnem azonos földrajzi körzet hitette el velünk ezt a kapcsolatot. Az említett iparban néhány magkő-maradékot tartottunk „bifaciálisnak”, ami egyszerűen tipológiai tévedés.

A kontinuitáshoz megszületett az átmenet matematikai modellje is. Ez a Búdöspeszt-barlang anyaga volt, amely a Szeleta közelében nyílik. Időközben megtudtuk, hogy ennek a C-14 dátuma idősebb 37 000 évnél (a Szeleta alsó rétegéé 41 000), az utód idősebb, mint az elődje: a teória tehát itt is megdőlt. A Búdöspeszt ipara egyértelműen középső paleolitikus jellegű, faunája Würm 1 előtti. Több kultúrrétege van, és hogy melyikre vonatkozik a C-14 dátum, ma már nem lehet megállapítani.

2. Mi a „valódi szeletien”? Egy lokális ipar, melynek két fázisát állapították meg: az idős és a fejlett, nagyon fejlett szeletient. Tehát az eponym lelőhely alsó és felső rétegek komplexé.

Az alsó réteg iparát a „korai, primitív levélhegyek” jellemzik. Múlt időben. Ezek a darabok kivétel nélkül görgetettek, koptatottak, csak a szívük maradt meg. Azt sem lehet megállapítani, hogy bifaciálisok, levélhegyek voltak-e, vagy sem. Az eszközkészlet nagyobbik része tág értelemben vett moustérien típusokból tevődik össze: háromszögletű durva hegyek, kaparók, és a „laminarizációt” a vastos, néha kissé retusált szilánkok képviselték. Vannak felső paleolit típusok is, de ezeknek az aránya nem nagyobb, mint amennyi minden középső paleolitikus anyagban megengedhető.

A korai szeletien egyszerűen a középső paleolitikumba tartozik, és alatta még egy moustérien szint volt, amelyet nem vettek észre.

Honnan ered ez az ipar? Nehéz biztosan megállapítani. Ismerünk azonban ezen a vidéken néhány bifaciális, melyet már H. Breuil „acheuléen supérieur de type Micoquien”-nek határozott meg.¹⁵ Ez a régi Korlát lelőhely, ahol az utóbbi években hasonló darabokat találtak (Simán K. közlése).

Ezek a szórványos eszközökön kívül a Bükk hegység körül kb. 30 szabad ég alatti lelőhely vált ismertté, melyek az úgynevezett Bábonyienhez tartoznak.¹⁶ Ez egy micoquien bifaciálisokkal és levéleszközökkel jellemzett ipar. Egyik része valószínűleg idősebb az alsó szeletiennél, másik része egyidős lehet vele. Tipológiai ilag mindenesetre jobb alap, mint a moustérien.

3. A fejlett szeletient fentebb már érintettük. Levélhegyeivel tulajdonképpen ez lehetne a valódi szeletien. Vannak benne felső paleolit típusok, találunk s. l. moustérieneket — ami valószínűleg a régi ásatások következménye. (Fél méter vastag rétegenként, de nem a rétegeket követve, hanem vízszintesen mélyítve. A szeletien minden új feldolgozása egy rekonstrukció a raktárak fiókjában, amelyben az eszközkészletek idővel megszokják egymást, átveszik egymás tradícióit, kereszteződnek stb...).

Folytatása-e ez az ipar a korai szeletiennek, vagy egy másik civilizáció szerszámkészlete, kontinuitás nélkül?

A Szeleta-barlangban az alsó és a felső kultúrréteg között 6 m vastag áthalmozott, kevert réteg halmozódott fel. Ilyen vastag és erős áttelepülést máshol alig ismerünk. (Interstadiális?) A felső szeletien kora itt 32 600 év, — nem tudjuk azonban, hogy ez a dátum az ipar kezdete, vagy a vége.

Feltűnő továbbá, hogy míg az alsó szeletiennek nyolc lelőhelye ismert — ezek közül is kettő nem az, más iparhoz tartozik¹⁷ —, addig ezeket a különlegesen finom levélhegyeket tulajdonképpen kizárólag a Szeleta-barlangból ismerjük. Máshol talán összesen 2–3 darab került elő. Számunkra ez az ipar ma egy önálló kis csoportnak tűnik.

4. Röviden a Bükk-hegység aurignacienjéről. Egyetlen lelőhelye az Istállóskői barlang — egy másiknak az anyaga jelentéktelen. Két kultúrrétege van (köztük erős denudáció és faunisztikai eltérés): az alsóból az aurignacien I, a felsőből az aurignacien II/Olschewien iparát ismerjük. Tipológiájukat nem szükséges ismertetnünk, mert részletesen leírt.¹⁸ Emlékeztetőül: az iparukban a csonthegek jellemzőek, — az alsó rétegben az à base fendus, a felsőben a hosszú, hengeres Olschewien dárдахelyek —, és a kőeszközkészlet „szabályos”, inkább idős aurignacien.

A felső réteg dátuma 30 900 év, az alsó rétegé, csupán viszonyítottan, minimum 36 000 év. Ismerünk egy 44 300 éves dátumot is, ami azonban szinte elfogadhatatlanul idős. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a szeletien és az aurignacien egymással párhuzamosan élt a Bükk-hegység keleti ill. nyugati oldalán. Koruk a Würm 1–2 interstadiális lenne; amivel néhány botanikai és faunisztikai adat nem egyezik.

Honnan származott ez a barlangi aurignacien és az Olschewien? Nézetünk szerint nem a moustérienekből. Akkor sem, ha a felső rétegben (!) mousteroid típusok fordulnak elő. A Kárpát-medence középső paleolitikumában még hajlam sem látszik csonthegek készítésére.

Az aurignacien—szeletien genetikus kapcsolat — vagy fordítva — szinte kizárható. Ez a két populáció egymással nem érintkezett, hatásokat, eszközöket egymástól át nem vett, — ami a kis csoportok izolálódásának érdekes esete. A szeletien és az aurignacien azonos kora, bizonyítéka azonban (t. i. elejétől a végéig) elég gyenge.

Vértés L. szerint az aurignacien I a Balkán felől érkezhett, az olschewien pedig a Kárpát-medencét kisé körülkerülve, a délkeleti Alpokból jutott ide. Mindenesetre úgy látszik, hogy ez a civilizáció valóban csak egy *közbeékelődött*, idegen vadászcsoporthoz volt, és ismét nincs átmenet a középső és a felső paleolitikum között. Vannak kutatók, akik szerint az Istállóskői anyaga nem is aurignacien, az eredete pedig egyszerűen ismeretlen.¹⁹

5. Végül ismét a gravettienről, mondhatnánk, a gravettienekről. Kétségtelen, hogy eszköztípusai a korábbi kultúrákban is előfordulnak, de nem származott ezekből. Nem öröklődnek a levélhegyek, és az aurignacien sem hagyta el a csonthegeit, hogy gravettien legyen.

Van azonban a barlangi aurignacien kívül egy más karakterű, szabad ég alatti aurignacien is, melyet ke-

véssé ismerünk. Ilyen a régi Ipolyság lelőhely anyaga, vagy pl. Parassa I és II stb.²⁰ Az utóbbiak típusai azonosak Willendorf II/4. rétegével. Feltűnő és sajátságos, hogy nálunk ugyanazokat a darabokat ugyanott újra retusálták, átalakították — és így már Willendorf II/5. eszközkészletével egyeznek. (Gravettien)

Willendorf fent említett rétegeinek kora 32 000 év (aurignacien) és 31 800 év (gravettien). Egyik legjobb bizonyítéka annak, hogy a gravettien helyi átmenet nélkül jelent meg az aurignacien után. Hasonló, újabb váltást Willendorf II/9. rétegében tételezhetünk fel.

A rétegtani helyzetről érdemes megemlíteni, hogy Willendorfban az ipar változása a 4–5. réteg között, a litoztratigráfiai változás pedig az 5–6. réteg között van. Az 5. réteg — a 32 000 éves dátummal — a Würm 2 löszének az alján fekszik.

A gravettien jellegeit néhány szóval már érintettük, és ma felvetődik a kérdés, hogy ezek mind gravettienek-e? Egyfelől ugyanis különböző regionális csoportok és különböző korhorizontok állapíthatók meg közöttük. Másrészt egyes tipológiai megfigyelések újra közelebb hozzák Alsó-Ausztria telepeit — Kamegg, Aggsbach, Langmannersdorf, Langenloys, Miesslingtal, Spitz a. d. Donau stb. —, sőt Nyugat-Közép-Európa egyes „gravetoid” magdalénienjét is (pl. a Munzingen-i telep).²¹

A gravettiennek — mint azt az utóbbi években már többször leírtuk — három, egymástól elszakadó korhorizontját ismerjük:

kb. 30 000–27 000 év között (pl. Bodrogkeresztúr)

kb. 18 000–16 000 év között (pl. Ságvár, Duna-mecser)

kb. 13 000–12 000 év között (pl. Arka, Dunaföldvár)

A fenti adatokból két megállapítás következik.

Az első, hogy a három említett földrajzi csoportban különböző korú lelőhelyeket is találunk. Pl. az ÉK-i régióban Bodrogkeresztúr 28 700, közelében Arka telepe szintenként 18 700–17 050–13 200 éves. Ugyanakkor az Alföld déli részén Madaras lelőhely is 18 900; de ugyanebben a körzetben ismerünk 12 000 éves állomást is. Tehát a betelepülés nem volt egyenletes, hanem folytonosan mozgó vadászcsoporthoz tűntek fel. A késői paleolitikumban Közép-Európa egy neuralgikus zóna lehetett.

Második megállapításunk az, hogy az első két korcsoport között mintegy 10 000 évnyi, a második és a harmadik korcsoport között mintegy 3000–4000 évnyi hiátus van a települtségben.

Lehetséges, hogy ezeket a hiátusokat a további kutatás majd kitölti lelőhelyekkel. Egyelőre azonban sokkal valószínűbb, hogy három gravettien hullámmal kell számolni, ami azonban a reális generációötlöket figyelembe véve, esetleg etnikai eltéréseket jelent. Arra gondolunk tehát, hogy ezeknek a csoportoknak a származása valahol és valamikor közös lehetett, de időben és térben elszakadva egymástól, már nem is volt kapcsolat közöttük.

A középső és a felső paleolitikum között tehát több a hiátus, mint az evolutív összeköttetés. A két korszak között nem is lehet kronológiai vagy tipológiai határt vonni. Vannak „átfedések”, vannak konvergenciák, vannak retardációk és néha továbblépések.

Rövidítések

AAH	Acta Archaeologica Hungarica, Budapest
AAu	Archaeologia Austriaca, Wien
AÉ	Archaeologiai Értesítő, Budapest
Budapest – Sümeg 1986	Őskori kovabányászat és kőszköz-azonosítás a Kárpát-medencében. Nemzetközi konferencia Budapest – Sümeg. 1986. május 20–22.
INQUA	International Quaternary Association

MPK	Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien
M. Gábori 1976	Les civilisations du paléolithique moyen entre les Alpes et l'Oural. Budapest, 1976
M. Gábori – V. Gábori-Csánk 1957	Les stations de loess paléolithiques de Hongrie. AAH 1957. 3–117
V. Gábori-Csánk 1983	La grotte Remete Felső (Supérieur) et le „Szeletien” de Transdanubie. AAH 1983

Jegyzet

1. V. Dobosi: Upper Palaeolithic Settlement in Pilismarót – Pálrét. AAH 1983. 287–311. — V. Dobosi: Raw material investigation on the Finds of some Palaeolithic Sites in Hungary. Budapest – Sümeg 1986. 249–260. — V. Dobosi: Historical sketch of

the Late Palaeolithic in Hungary. The Pleistocene Perspective. I. London 1986

2. Gábori M.: Magyarország története I/1. 1986. 69–115. — M. Gábori: Arheologija Vengrii. Moszkva 1980. 29–72. — Gábori M.: Az ősember korának kutatása Magyarországon 1959–1970. MTA II.

- Osztályának Közleményei 1981. 91–109. — *Gábori M.*: A Paleolitikum utolsó szakasza Magyarországon. INQUA, Ottawa. Kézirat: 1986. augusztus. — *Gábori M.*: Opponensi vélemény Makkay J.: Az indoeurópai népek őstörténete, és a vonaldiszes kerámia c. munkájáról. Nyilvános vita a Magyar Tudományos Akadémián, 1986. december. — *M. Gábori*: Aperçus sur l'origine des civilisations du Paléolithique supérieur en Hongrie. Colloque International, Nemours, 1988. 103–106.
3. *M. Gábori*: Les civilisations du Paléolithique moyen entre les Alpes et l'Oural. Budapest, 1976. 67–70; 191–193; 202–204.
  4. *M. Kretzoi*: Étude paléontologique. In: *V. Gábori-Csánk*: Le station du Paléolithique moyen d'Érd–Hongrie. Budapest, 1968. 59–104. — *M. Gábori* 1976: 191–193; 202–203. — *V. Gábori-Csánk*: La grotte Remete Felső (Supérieur) et le „Szeletien” de Transdanubie. AAH 1983.
  5. *V. Gábori-Csánk*: Une oscillation climatique à la fine de Würm en Hongrie. AAH 1978. 3–11.
  6. *Jánossy D.*: A magyarországi pleisztocén tagolása gerinces faunák alapján. Budapest 1979. 177–179.
  7. A solutréen gazdag irodalmából I. pl. *A. Combier*: Solutré. Les fouilles de 1907 à 1925. Paris 1956.
  8. *M. Gábori*: Sur la détermination de la civilisation et de l'époque des trouvailles de loess paléolithiques. AÉ 1954, 99–103. — *M. Gábori*: Les résultats sur les stations de loess de Hongrie. Conférence archéologique, Budapest 1955, 3–6. — *M. Gábori–V. Gábori-Csánk*: Les stations de loess paléolithiques de Hongrie. AAH 1957, 3–117.
  9. *A. Jura*: Das Aurignacien in Polen. Quartär I. 1938.
  10. *L. Vértes*: Die Ausgrabungen der altsteinzeitlichen Siedlung von Arka. 1960–61. AAH 1962, 143–157. — *L. Vértes*: Das Jungpaläolithikum von Arka in Nordungarn. Quartär 1964/65, 79–132. — *L. Vértes*: The upper palaeolithic site on Mt. Henye at Bodrogkeresztúr. AAH 1966. 3–14.
  11. *M. Gábori–V. Gábori-Csánk* 1957. 36–61. — *M. Gábori*: Beiträge zum Paläolithikum des Donaukniegebietes. AAH 1964. 173–186. — *M. Gábori*: Paläolithische Schnecken-Depots von Szob. AAH 1969. — *V. Gábori-Csánk*: Die Behausungspuren von Dömös. Jungpaläolithische Siedlungsstrukturen in Europa. Kolloquium Reisenburg bei Günzburg 1983. 251–256.
  12. *M. Gábori–V. Gábori-Csánk* 1957. 44–46.
  13. A jugoszláviai lelőhelyek Bácska területén: Budzak, Pacir, Stara Moravica, Backa Topola, Srbobran, Zagrad, Gunaras stb. (S. Brodar és J. Markovic-Marjanovic levélbeli közlése.) A ságvári és a Kadar-i telepek összefüggésével A. Montet-White foglalkozik.
  14. *K. J. Narr*: Des Mammuths Ende: Aussterben oder Ausrottung? Jahrbuch des Bernischen Historischen Museums 1983 (14) 1985. 225–239.
  15. *H. Breuil*: Notes de voyage paléolithique en Europe Centrale. L'Anthropologie 1923. 327.
  16. *Á. Ringer*: Eine mittelpaläolithische Blattwerkzeugindustrie in Nordostungarn. Dissertationes Archaeologicae Budapest 1982. 7–158. — *Á. Ringer*: Le Szeletien dans le Bükk en Hongrie. Les questions de l'origine, de la chronologie et de la transition vers le Paléolithique supérieur. Colloque international, Nemours 1988.
  17. Az alsó szeletienhez, általában a szeletienhez sorolták a Herman és a Háromkúti barlang iparát. Korrekcióját I.: *V. Gábori-Csánk* 1983. 284–285.
  18. *Vértes et al.*: Die Höhle von Istállóskő. AAH 1955. 111–291. — *L. Vértes*: Gruppen des Aurignacien in Ungarn. AAU 1956. 15–27.
  19. *G. Albrecht–J. Hahn–N. G. Torke*: Merkmalanalyse von Geschospitzen des mittleren Jungpleistozäns in Mittel- und Osteuropa. Stuttgart 1972.
  20. *Mayer J.*: Az ipolysági aurignacien lelet. (L'industrie aurignacien de Ipolyság) Barlangkutató 1920. 13–23. — *M. Gábori*: Die Fundstelle des Aurignacien in Sahy-Parassa an der ungarisch-tschechoslowakischen Gränze. Slovenská Archaeologia 1957. 253–270.
  21. *F. Felgenhauer*: Willendorf in der Wachau. Vol. I-II. MPK 1956–1959. — *F. Felgenhauer*: Aggsbach. Ein Fundort des späten Paläolithikums in Niederösterreich. MPK 1961. — *F. Brandtner*: Kamegg, eine Freilandstation des späten Paläolithikums in Niederösterreich. MPK 1954–1955. — *W. Angeli*: Der Mammutjägerhalt von Langmannersdorf an der Perschling. MPK 1952–53. — *A. Padtberg*: Das altsteinzeitliche Lösslager bei Munzingen. Augsburg 1925. — *F. Felgenhauer*: Das Paläolithikum von Willendorf in der Wachau, N-Ö. Forschungen und Fortschritte 1959. 153. stb.

MIKLÓS GÁBORI

DIE LETZTE PHASE DES PALÄOLITHIKUMS IN UNGARN

Der Artikel beschäftigt sich mit der Periode vom Interstadial des Würm 2–3 bis zum letzten Stadial, als auf ungarischem Gebiet zum Teil noch die Gruppen des entwickelten Szeletiens, im allgemeinen aber die des Gravettiens lebendig waren.

Der kurze zusammenfassende Überblick befasst sich in erster Linie mit den chronologischen Rahmen. Er stellt fest, dass es im Karpatenbecken kein vierteiliges Würm gibt, aber auch die Dreieinteilung bloss eine Formel ist. In der Vegetationsgeschichte der

Periode vom letzten Interglazial bis zum Würm 1 können fünf, in der Entwicklung der Fauna sechs Phasen festgestellt werden. Der weitere Verlauf des Würm ist im Vergleich mit dieser weniger bekannt. Im Würm 1-2 Interstadial herrscht ein mildes Waldklima, die Fauna ist hingegen – trotz des zahlreichen paläontologischen Materials – ziemlich indifferent. Hiernach folgt eine lange, langsame Abkühlung, sodann kann das Würm 2 stratigraphisch nicht ermittelt werden, sie „verschwindet“. Später kennen wir das kurze Săgvár-Interstadial, das dem Lasceaux entspricht. Darauf folgt schon das letzte Stadial das kälteste Würm 3, da die Fauna einen ausgesprochenen arktischen Charakter annimmt, und von dieser ist noch ein postglazialer Teil bekannt.

Der Autor befasst sich im weiteren mit den Industrien der Epoche. Von diesen ist die erste das entwickelte Szeletien. Seine stratigraphische Lage und sein Datum C-14 steht dem Gravettien näher als seinem eigenen „Vorgänger“, dem frühen Szeletien. Das Alter des oberen Szeletiens beträgt 32 000 Jahre, das bisher älteste Datum des Gravettiens ist hingegen 28 700 Jahre. Das Zeitalter des entwickelten Szeletiens ist nicht das Würm 1-2 Interstadial, wie früher angenommen, sondern ein späteres. Der Artikel beschäftigt sich kurz mit der Typologie der Industrie, wobei er feststellt, dass dieses – abgesehen von den entwickelten Blattspitzen – so mannigfaltig ist, als ob sich mehrere Industrien vermengt hätten. Wann und wohin diese eigenartige Industrie verschwunden ist, kann nicht festgestellt werden. Zum Beginn des entwickelten Szeletiens ist zu bemerken, dass in der Szeleta-Höhle unter dem entwickelten Szeletien, oder in dessen unterster Schichte, zwei Gravettespitzen zum Vorschein kamen, – hier erschien also das Gravettien eventuell früher, als die Erzeuger der von ihm völlig fremden Blattspitzen.

Das Erscheinen des Gravettiens wird annähernd für die Zeit zwischen 32 000 und 28 000 Jahren angenommen, diesem folgten voneinander getrennte Gruppen. Das Erscheinen der Industrie, der Bevölkerung eröffnete im ungarischen Becken ein „neues Zeitalter“. Der Artikel befasst sich mit der Frage des orientalischen Ursprungs der Kultur, mit deren Varianten. Es lohnt sich heute den Ursprung der Gruppen in einem vielleicht engerem Umkreis – in den ost- und westslowakischen Flusstälern, in Niederösterreich – zu suchen, gleichzeitig muss man aber auch mit einer periodischen „inneren Migration“ rechnen. Die Analogien des östlichen (ukrainischen, russischen) Gebietes bestehen auch heute, das sind aber gemeinsame Eigenarten eines grossen Kulturkreises.

Es sind uns drei geographische Gruppen des Gravettiens bekannt: 1. der nördliche Teil des ungarischen Beckens, 2. die Meander-Gegend der Donau, 3. die innere Fläche des Beckens. Der Artikel erörtert die geographische und ökologische Lage der Gruppen, ihre natürliche Umgebung, mit einigen Worten den Charakter ihrer Industrie, ihre Stratigraphie und C-14-Daten.

Der Titel des letzten Teiles der Studie lautet „Bemerkungen zum Ursprung des Jungpaläolithikums“. Die frühere Forschung versuchte sämtliche Zivilisationen von den örtlichen Vorgängen abzuleiten, woraus sich ein „Kontinuitätszwang“ ergab. Dies wurde schon zu einer wahrlichen Zwangsvorstellung.

1. Das „echte Szeletien“ wurde lange Zeit hindurch auf das örtliche Moustérien zurückgeführt. Der Verfasser erörtert dessen Ursache und auch dessen Widerlegung. Die frühere Kontinuität ist ein typologischer Irrtum und dieser widersprechen auch die stratigraphischen Beobachtungen.

2. Das „echte Szeletien“ ist eine lokale Industrie, in der zwei Phasen festgestellt wurden: das alte und das entwickelte (hochentwickelte) Szeletien. Also der untere und obere Schichtenkomplex der eponymen Fundstelle. Die Typologie erörternd kann festgestellt werden, dass das frühe Szeletien einfach dem Mittelpaläolithikum angehört. Dessen Ursprung ist ziemlich ungewiss, anscheinend dürfte seine Basis eine micquoide Industrie gewesen sein (Fundort Korlát, und die Industrie des das Bükk-Gebirge umgebenden „Bábonyiens“). Das, ob das entwickelte Szeletien eigentlich die Fortsetzung des „echten Szeletiens“ sein könnte, ist mehr als fraglich. Diese junge Industrie scheint heute in Anbetracht der Stratigraphie und der Typologie eine selbständige kleine Gruppe zu sein.

3. Der Autor berührt flüchtig die Frage und die chronologische Lage des Aurignaciens. Den älteren Anschauungen gemäss lebte diese Zivilisation parallel zum Szeletien.(?) Als Ursprungsort kommen der Balkan und die Gegend der südöstlichen Alpen in Betracht. Eine Aurignacien-Szeletien Verbindung kann völlig ausgeschlossen werden.

4. Vom Gravettien stellt der Verfasser fest, dass seine Werkzeuge allerdings auch in früheren Industrien vorkommen, doch nicht von diesen abgeleitet werden kann. Es kann auch nicht vom Aurignacien stammen und mit dem Szeletien in keinerlei Verbindung stehen. Es gibt aber ausser dem Höhlenaurignacien auch ein anderes, ein Freiland-Aurignacien, das mit der Schichte Willendorf II/4-5 übereinstimmt, wo das Aurignacien und das Gravettien als zwei selbständige Industrien erscheinen. Der Artikel macht auf die niederösterreichischen Lager aufmerksam. Zwischen diesen und den ungarländischen Stationen dürfte auch eine Winter-Sommernmigration bestanden haben.

Vom Gravettien sind uns in Ungarn drei, voneinander getrennte Altershorizonte bekannt. Diese sind die folgenden: ca. zwischen 30.000 und 27.000 Jahren, ca. zwischen 18.000 und 16.000 Jahren und ca. zwischen 13.000 und 12.000 Jahren. Zwischen den ersten beiden Altersgruppen erscheint ein Hiatus von 10.000, zwischen der zweiten und dritten ein solcher von 3000 bis 4000 Jahren. Es ist möglich, dass die weitere Forschung diese Lücken mit Fundorten ausfüllen wird, – heute aber erscheint es für viel wahrscheinlicher, dass wir es mit drei Gravettienwellen zu tun haben, – was in Berücksichtigung der realen Generationsfolgen allenfalls auch ethnische Abweichungen bewirken kann. Es scheint, dass der Ursprung dieser Gruppen irgend-

wo und irgendwann ein gemeinsamer sein konnte, doch hatten sie voneinander räumlich und zeitlich getrennt schon keinerlei Verbindungen untereinander. Zwischen dem mittleren und dem oberen Paläolithi-

kum gibt es also mehr Lücken als genetische Verbindungen, und dies gilt auch für die einzelnen Gruppen des Jungpaläolithikums.